

Κεφάλαιο 1

Τι σημαίνουν οι έννοιες

1. Πολιτική, δημοκρατία και δημοκρατική σχολική διοίκηση

Ο στόχος της EDC/HRE, Εκπαίδευση για τη Δημοκρατική Ιδιότητα του Πολίτη και Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, είναι να καταστήσει ικανούς νεαρούς πολίτες και να τους ενθαρρύνει να συμμετέχουν στις κοινότητές τους. Ο στόχος της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη αναφέρεται σε μια έννοια της δημοκρατίας και της πολιτικής. Η δημοκρατική σχολική διοίκηση παίζει έναν ρόλο κλειδί στην EDC/ HRE, καθώς προσφέρει στους μαθητές ευκαιρίες να μάθουν πώς να συμμετέχουν σε μια κοινότητα. Ως εκ τούτου, αυτό το κεφάλαιο περιγράφει αυτές τις τρεις έννοιες, καθώς είναι ζωτικής σημασίας για την EDC/HRE με τον τρόπο που αυτή ορίζεται στο παρόν εγχειρίδιο.

1.1 Πολιτική

1.1.1 Πολιτική – παιχνίδι εξουσίας και επίλυση προβλημάτων

Οι αναγνώστες εφημερίδων ή οι τηλεθεατές των ειδήσεων θα διαπιστώσουν πως πολλές αναφορές των μέσων επικοινωνίας σχετικά με την πολιτική εμπίπτουν σε μία από τις ακόλουθες δύο κατηγορίες:

- Πολιτικοί επιτίθενται στους αντιπάλους τους. Με αυτό τον τρόπο, μπορούν να αμφισβητήσουν την ακεραιότητα των αντιπάλων τους ή την ικανότητά τους να ασκούν τα καθήκοντά τους, ή να αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα. Αυτή η αντίληψη της πολιτικής – ως «βρωμοδουλειά»- κάνει ορισμένους ανθρώπους να στρέφονται μακριά με αποστροφή.
- Οι πολιτικοί συζητούν λύσεις προκειμένου να επιλύσουν δύσκολα προβλήματα που επηρεάζουν τη χώρα ή χώρες τους.

Αυτές οι δύο κατηγορίες πολιτικών γεγονότων αντιστοιχούν στον κλασικό ορισμό του Max Weber για την πολιτική:

- Η πολιτική είναι μια αναζήτηση και μια πάλη για εξουσία. Χωρίς εξουσία, κανένας πολιτικός παίκτης δεν μπορεί να επιτύχει τίποτα. Στα δημοκρατικά συστήματα, οι πολιτικοί παίκτες ανταγωνίζονται μεταξύ τους για δημόσια αποδοχή και υποστήριξη ώστε να κερδίσουν την πλειοψηφία. Ως εκ τούτου, μέρος του παιχνιδιού είναι να επιτίθενται στους αντιπάλους, για παράδειγμα, σε μια προεκλογική εκστρατεία, για να προσελκύσουν ψηφοφόρους και νέα μέλη του κόμματος.
- Η πολιτική είναι μια αργή “διάνοιξη οπών μέσα από πυκνές σανίδες, τόσο με πάθος όσο και με καλή κρίση/ευθυκρισία”.⁴ Η μεταφορά αντιπροσωπεύει την προσπάθεια επίλυσης πολιτικών προβλημάτων. Αυτά τα προβλήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν, καθώς είναι επείγοντα αλλά και επηρεάζουν την κοινωνία στο σύνολό της, και ως εκ τούτου είναι πολύπλοκα και δύσκολα. Η πολιτική είναι κάτι κατεξοχήν πρακτικό και σχετικό με την κοινωνία, και η συζήτηση πρέπει να καταλήγει σε αποφάσεις.

Ως εκ τούτου, η πολιτική στα δημοκρατικά περιβάλλοντα απαιτεί πολιτικούς παράγοντες που να μπορούν να λειτουργούν σε διαφορετικούς ρόλους που είναι δύσκολο να συγχρονιστούν. Η πάλη για την εξουσία απαιτεί μια χαρισματική μορφή με ρητορική δεινότητα και την ικανότητα εξήγησης πολύπλοκων θεμάτων με απλά λόγια. Η πρόκληση της επίλυσης μεγάλων προβλημάτων τόσο της καθημερινότητας, όσο και του μέλλοντός μας, απαιτεί ένα πρόσωπο με επιστημονική ειδικευση, υπευθυνότητα και ακεραιότητα.

1.1.2 Η πολιτική στη δημοκρατία – μια απαιτητική δουλειά

Φυσικά, στον νου μας έρχονται αρχικά πολιτικοί ηγέτες που πρέπει να πληρούν αυτές τις προδιαγραφές που τείνουν να αποκλείουν η μία την άλλη. Υπάρχουν διακεκριμένα παραδείγματα ηγετών που βρίσκονται στα άκρα – ο λαϊκιστής και ο καθηγητής. Ο ένας τείνει να μετατρέψει την πολιτική σε σκηνή παράστασης, ο άλλος σε αίθουσα διαλέξεων. Ο πρώτος μπορεί να κερδίσει τις εκλογές αλλά θα κάνει ελάχιστα για να στηρίξει την κοινωνία. Ο δεύτερος μπορεί να έχει μερικές καλές ιδέες, αλλά μόνο λίγοι θα

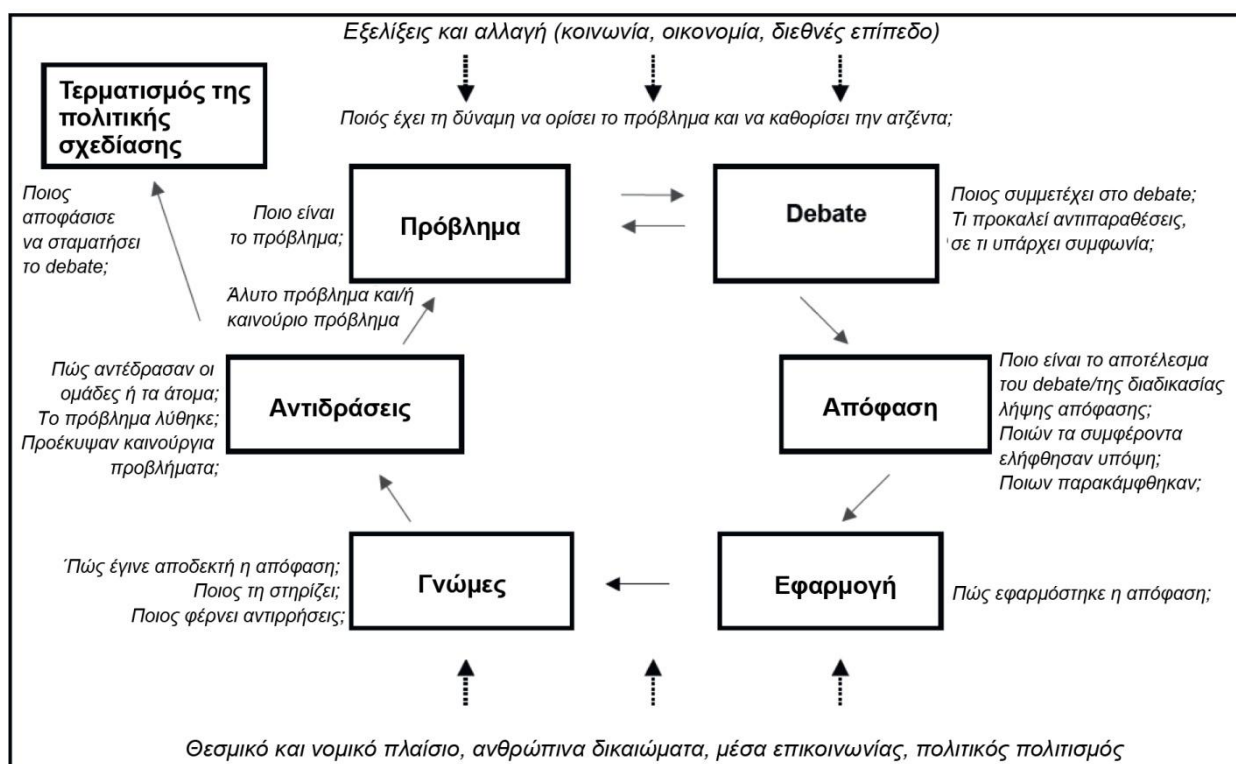
4. Weber M. (1997), *Politik als Beruf (Politics as a vocation)*, Reclam, Stuttgart, σελ. 82 (μετάφραση στην αγγλική του Peter Krapf).

τις καταλάβουν.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο οι πολιτικοί ηγέτες και οι φορείς λήψης αποφάσεων που αντιμετωπίζουν αυτό το δίλημμα, αλλά και κάθε πολίτης που επιθυμεί να λάβει μέρος στην πολιτική. Σε ένα δημόσιο χώρο, ο χρόνος ομιλίας είναι συνήθως περιορισμένος, και αντίκτυπο θα έχουν μόνο οι ομιλητές των οποίων το μήνυμα είναι σαφές και εύκολα κατανοητό. Οι εκπαιδευτικοί θα διαπιστώσουν πως υπάρχουν παραλληλισμοί που εκπλήσσουν ανάμεσα στη δημόσια επικοινωνία και την επικοινωνία στο σχολείο – η έλλειψη επαρκούς χρόνου, η αναγκαιότητα για σαφήνεια και απλούστευση, καθώς επίσης και η ικανότητα χειρισμού της πολυπλοκότητας.

Η άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – όπως η ελευθερία της σκέψης και του λόγου, η συμμετοχή σε εκλογές – είναι επομένως ένα απαιτητικό έργο για όλους τους πολίτες, όχι μόνο για τους πολιτικούς αρχηγούς. Στην EDC/HRE, οι νέοι άνθρωποι λαμβάνουν την εκπαίδευση σε διαφορετικές διαστάσεις ικανοτήτων και την ενθάρρυνση που χρειάζονται για να συμμετέχουν σε δημόσιες συζητήσεις και σε λήψη αποφάσεων. Ως μέλη της σχολικής κοινότητας, οι μαθητές μαθαίνουν πώς να συμμετέχουν σε μια κοινωνία που διέπεται από τις αρχές της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

1.1.3 Το μοντέλο του κύκλου της πολιτικής: η πολιτική ως διαδικασία επίλυσης προβλημάτων σε μια κοινότητα

Το μοντέλο του κύκλου της πολιτικής είναι ένα εργαλείο για την περιγραφή και την κατανόηση των πολιτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Έτσι, εστιάζει κυρίως σε μία πτυχή του ορισμού του Max Weber για την πολιτική, την "αργή διάνοιξη οπών μέσα από τις παχιές σανίδες".

Η πολιτική εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία ορισμού πολιτικών προβλημάτων σε μια αμφιλεγόμενη διαδικασία καθορισμού της διάταξης των θεμάτων, και τόσο στον ορισμό ενός πολιτικού προβλήματος όσο και στον αποκλεισμό άλλων συμφερόντων από τη διάταξη των θεμάτων, εμπλέκεται ένα σημαντικό στοιχείο εξουσίας. Το μοντέλο δίνει μια ιδανική περιγραφή των επόμενων σταδίων της πολιτικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων: τη συζήτηση, την απόφαση και την εφαρμογή λύσεων. Η κοινή γνώμη και οι αντιδράσεις από πρόσωπα και ομάδες των οποίων τα συμφέροντα θίγονται δείχνουν αν οι λύσεις θα εξυπηρετήσουν το σκοπό τους και θα γίνουν αποδεκτές. Μειονότητες ή ομάδες αδύναμες να προωθήσουν τα συμφέροντά τους τα οποία έχουν απορριφθεί αναμένεται να εκφράσουν τη διαμαρτυρία και την κριτική τους. Αν η προσπάθεια να λυθεί ένα πρόβλημα έχει πετύχει (ή έχει χαρακτηριστεί επιτυχημένη), ο κύκλος της πολιτικής τελειώνει. Αν αποτύχει, ο κύκλος ξαναρχίζει. Σε ορισμένες

περιπτώσεις, μια λύση σε ένα πρόβλημα δημιουργεί νέα προβλήματα τα οποία θα πρέπει τώρα να αντιμετωπισθούν σε ένα νέο κύκλο πολιτικής.

Το μοντέλο του κύκλου της πολιτικής υπογραμμίζει σημαντικές πτυχές της πολιτικής λήψης αποφάσεων σε δημοκρατικά συστήματα, καθώς επίσης και τη δημοκρατική σχολική διοίκηση:

- Υπάρχει μια ευριστική έννοια των πολιτικών προβλημάτων και του κοινού καλού. Κανείς δεν είναι σε θέση να καθορίσει εκ των προτέρων ποιο είναι το κοινό καλό. Τα κόμματα, οι ομάδες και τα άτομα που συμμετέχουν στη διαδικασία πρέπει να το βρουν και συνήθως συμφωνούν σε συμβιβασμό.
- Διεξάγεται ανταγωνιστικός καθορισμός της ημερήσιας διάταξης. Στις πλουραλιστικές κοινωνίες, τα πολιτικά επιχειρήματα συνδέονται συχνά με συμφέροντα.
- Η συμμετοχή είναι ατελής στην κοινωνική πραγματικότητα, με ορισμένα άτομα και ομάδες να έχουν συστηματικά μικρότερη πρόσβαση στην εξουσία και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Για το λόγο αυτό το συγκεκριμένο μοντέλο απαιτεί προσοχή στην αύξηση πρόσβασης των λιγότερο ισχυρών.
- Η πολιτική λήψη αποφάσεων είναι μια συλλογική μαθησιακή διαδικασία με την απουσία παικτών που είναι παντογνώστες (όπως ηγέτες ή κόμματα με σωτηριολογικές ιδεολογίες). Αυτό υπαινίσσεται μια κονστρουκτιβιστική έννοια του κοινού καλού: το κοινό καλό είναι αυτό που η πλειοψηφία θεωρεί πως είναι σε μια δεδομένη στιγμή.
- Υπάρχει μια ισχυρή επιρροή της κοινής γνώμης και κάλυψη από τα μέσα επικοινωνίας –η ευκαιρία για τους πολίτες και τις ομάδες συμφερόντων να παρεμβαίνουν και να συμμετέχουν.

Ο κύκλος της πολιτικής είναι ένα μοντέλο – ένα σχέδιο που λειτουργεί όπως ένας χάρτης στη γεωγραφία. Παρουσιάζει πολλά, και διατυπώνει μια λογική κατανόησης. Ως εκ τούτου τα μοντέλα χρησιμοποιούνται συχνά τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην επιστήμη, καθώς χωρίς αυτά θα κατανοούσαμε πολύ λίγα στον πολύπλοκο κόσμο μας.

Ποτέ δεν θεωρούμε πως ο χάρτης αντικαθιστά το τοπίο που συμβολίζει – ένας χάρτης δείχνει πολλά, αλλά μόνο επειδή παραλείπει πολλά. Ένας χάρτης που θα έδειχνε τα πάντα θα ήταν πολύ πολύπλοκος για να τον κατανοήσει ο οποιοσδήποτε. Το ίδιο ισχύει και με μοντέλα όπως ο κύκλος της πολιτικής. Δεν θα πρέπει το μοντέλο αυτό να εκλαμβάνεται λανθασμένα ως πραγματικότητα. Εστιάζει στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων – την αργή “διάνοιξη οπών μέσα από πυκνές σανίδες” – αλλά δίνει λιγότερη προσοχή στη δεύτερη διάσταση της πολιτικής κατά τον ορισμό του Max Weber, την αναζήτηση και πάλη για εξουσία και επιρροή.

Στα δημοκρατικά συστήματα, οι δύο διαστάσεις της πολιτικής συνδέονται: οι φορείς λήψης πολιτικών αποφάσεων παλεύουν με δύσκολα προβλήματα, και παλεύουν και μεταξύ τους ως πολιτικοί αντίπαλοι. Στο μοντέλο του κύκλου της πολιτικής, το στάδιο του καθορισμού της διάταξης θεμάτων δείχνει πως αυτές οι δύο διαστάσεις πάνε μαζί. Το να ενταχθεί η κατανόηση ενός πολιτικού προβλήματος στη διάταξη θεμάτων είναι ζήτημα εξουσίας και επιρροής.

Ακολουθεί ένα παράδειγμα. Μία ομάδα υποστηρίζει, «η φορολογία είναι πολύ υψηλή, καθώς αποθαρρύνει τους επενδυτές,» ενώ μια δεύτερη ισχυρίζεται πως, «η φορολογία είναι πολύ χαμηλή, καθώς η εκπαίδευση και η δημόσια ασφάλιση υποχρηματοδοτούνται». Υπάρχουν συμφέροντα και βασικές πολιτικές προοπτικές πίσω από τον κάθε ορισμό του προβλήματος της φορολογίας, και οι λύσεις που συνεπάγονται δείχνουν προς αντίθετες κατευθύνσεις: μείωση της φορολογίας για τα υψηλότερα εισοδήματα – ή αύξηση. Ο πρώτος ορισμός του προβλήματος είναι νεοφιλελεύθερος, ο δεύτερος είναι σοσιαλδημοκρατικός.

Οι πολίτες πρέπει να γνωρίζουν και τους δύο. Το μοντέλο του κύκλου της πολιτικής είναι ένα εργαλείο που βοηθάει τους πολίτες να εντοπίζουν και να κρίνουν τις προσπάθειες των φορέων λήψης πολιτικών αποφάσεων να λύσουν τα κοινωνικά προβλήματα.

1.2 Δημοκρατία

1.2.1 Βασικές αρχές

Στο περίφημο απόσπασμα του Abraham Lincoln (1863), δημοκρατία είναι «η κυβέρνηση του λαού, από το λαό, για το λαό»: οι τρεις ορισμοί μπορεί να ερμηνευτούν ως εξής:

- «του»: η εξουσία προέρχεται από το λαό – λαός είναι η κυρίαρχη δύναμη που ασκεί εξουσία ή δίνει

την εντολή για την άσκηση της, και οποιοσδήποτε είναι μέρος της εξουσίας μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος από το λαό

- «από»: η εξουσία ασκείται είτε μέσω εκλεγμένων αντιπροσώπων ή απευθείας από τους πολίτες
- «για»: η εξουσία ασκείται για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού, δηλαδή, το κοινό καλό.

Αυτοί οι ορισμοί μπορεί να γίνουν κατανοητοί και να συνδεθούν με διάφορους τρόπους. Πολιτικοί στοχαστές στην παράδοση του Rousseau επιμένουν στην άμεση εξουσία από τους πολίτες (ταύτιση της κυβέρνησης και του κυβερνωμένου). Ο λαός αποφασίζει για τα πάντα και δεν δεσμεύεται από κανενός είδους νόμο. Πολιτικοί στοχαστές στην παράδοση του Locke τονίζουν τον ανταγωνισμό μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων σε μια πλουραλιστική κοινωνία. Μέσα σε ένα συνταγματικό πλαίσιο, πρέπει να συμφωνήσουν σε μια απόφαση που εξυπηρετεί το κοινό καλό.

Ανεξάρτητα από το χρονικό διάστημα στο οποίο υπάρχει μια δημοκρατική παράδοση σε μια χώρα και πώς αυτή έχει εξελιχτεί, δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη η παράδοση αυτή. Σε κάθε χώρα, η δημοκρατία και η βασική κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει μόνιμα να αναπτύσσονται για να μπορούν να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις κάθε επόμενης γενιάς. Και κάθε γενιά πρέπει να εκπαιδεύεται στη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

1.2.2 Η δημοκρατία ως ένα πολιτικό σύστημα

Βασικά στοιχεία της σύγχρονης συνταγματικής δημοκρατίας περιλαμβάνουν:

- ένα σύνταγμα, συνήθως σε γραπτή μορφή, που θέτει το θεσμικό πλαίσιο για τη δημοκρατία και που σε ορισμένες χώρες προστατεύεται από ένα ανεξάρτητο, ανώτατο δικαστήριο. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, όχι συνήθως όλα, προστατεύονται ως πολιτικά δικαιώματα;
- τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρονται στο σύνταγμα και στη συνέχεια παραπέμπονται σε πολιτικά δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται συνταγματικά. Οι κυβερνήσεις που έχουν υπογράψει συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα υποχρεώνονται να υποστηρίξουν το εύρος των δικαιωμάτων που έχουν επικυρώσει, ανεξάρτητα από το αν αναφέρονται ή όχι ρητά στο σύνταγμα.
- η νομική ισότητα όλων των πολιτών: όλοι οι πολίτες προστατεύονται ισότιμα από τον νόμο μέσω της αρχής της μη διάκρισης και πρέπει να εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους όπως αυτά ορίζονται από τον νόμο.
- καθολική ψηφοφορία: αυτό δίνει στους ενήλικους πολίτες, άντρες και γυναίκες, το δικαίωμα ψήφου για κόμματα και/ή υποψήφιους στις βουλευτικές εκλογές. Επιπλέον, ορισμένα συστήματα περιλαμβάνουν δημοψήφισμα, δηλαδή, το δικαίωμα των πολιτών να παίρνουν αποφάσεις για ένα συγκεκριμένο θέμα με άμεση ψηφοφορία.
- οι πολίτες απολαμβάνουν ανθρώπινα δικαιώματα που προσφέρουν πρόσβαση σε ένα ευρύ φάσμα τρόπων συμμετοχής. Αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία των μέσων επικοινωνίας από λογοκρισία και κρατικό έλεγχο, την ελευθερία της σκέψης, της έκφρασης και της ειρηνικής συνάθροισης, και το δικαίωμα των μειονοτήτων και της αντιπολίτευσης να ενεργούν ελεύθερα.
- πλουραλισμός και ανταγωνισμός συμφερόντων και πολιτικών στόχων: πολίτες και ομάδες πολιτών μπορούν να ιδρύουν ή να συμμετέχουν σε κόμματα ή ομάδες συμφερόντων (λόμπυ), μη κυβερνητικές οργανώσεις, κ.λπ. για να προωθήσουν τα συμφέροντά τους ή τους πολιτικούς τους στόχους. Υπάρχει ανταγωνισμός για την προώθηση των συμφερόντων και άνιση κατανομή εξουσίας και ευκαιριών για την υλοποίησή τους;
- κοινοβούλιο: το σώμα των εκλεγμένων αντιπροσώπων έχει τη δύναμη της νομοθεσίας, δηλαδή, να ψηφίζει νόμους που είναι γενικά δεσμευτικοί. Η εξουσία του κοινοβουλίου στηρίζεται στη βούληση της πλειοψηφίας των ψηφοφόρων. Αν η πλειοψηφία σε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα μετατοπίζεται από κάποιες εκλογές στις επόμενες, μια νέα κυβέρνηση αναλαμβάνει καθήκοντα. Σε προεδρικά συστήματα ο επικεφαλής της κυβέρνησης, ο Πρόεδρος, εκλέγεται χωριστά με άμεση ψηφοφορία.
- η αρχή της πλειοψηφίας: η πλειοψηφία αποφασίζει, η μειοψηφία πρέπει να αποδεχτεί την απόφαση. Τα συντάγματα καθορίζουν όρια για τον κανόνα της πλειοψηφίας που προστατεύουν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των μειονοτήτων. Η απαιτούμενη απαρτία για την πλειοψηφία μπορεί να ποικίλει,

ανάλογα με το θέμα – για παράδειγμα, τα δύο-τρίτα για τροποποιήσεις στο σύνταγμα.

- έλεγχοι και ισορροπίες: οι δημοκρατίες συνδυάζουν δύο αρχές: η εξουσία της άσκησης βίας εναπόκειται στο κράτος, καταλήγοντας σε έναν «αφοπλισμό των πολιτών». ⁵ Ωστόσο, για να αποφευχθεί να μετατραπεί η δύναμη της βίας σε αυταρχική ή δικτατορική κυβέρνηση, όλα τα δημοκρατικά συστήματα περιλαμβάνουν ελέγχους και ισορροπίες. Το κλασσικό μοντέλο χωρίζει τις κρατικές εξουσίες σε νομοθετική, εκτελεστική, και δικαστική (οριζόντια διάσταση). Πολλά συστήματα λαμβάνουν κι άλλες προφυλάξεις: ένα σύστημα δύο σωμάτων για τη νομοθεσία, και ομοσπονδιακή ή καντονιακή αυτονομία, που αντιστοιχεί σε μια πρόσθετη κάθετη διάσταση ελέγχων και ισορροπιών (όπως στην Ελβετία, τις ΗΠΑ ή τη Γερμανία).
- προσωρινή εξουσία: ένα επιπλέον μέσο ελέγχου της εξουσίας είναι η παραχώρηση της εξουσίας για ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα μόνο. Κάθε εκλογές έχουν αυτό το αποτέλεσμα, και σε κάποιες περιπτώσεις, η συνολική διάρκεια της θητείας μπορεί να είναι περιορισμένη, όπως στην περίπτωση του προέδρου των ΗΠΑ, ο οποίος πρέπει να παραιτηθεί μετά από δύο τετραετείς θητείες στην κυβέρνηση. Στην αρχαία Ρώμη, οι ύπατοι διοριζόντουσαν διαδοχικά, και αποχωρούσαν από την εξουσία μετά από ένα χρόνο.

1.2.3 Μια παρανόηση σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία

Η δημοκρατία βασίζεται στα πρότυπα και τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μερικές φορές τα ανθρώπινα δικαιώματα εννοούνται λανθασμένα ως ένα σύστημα στο οποίο το άτομο απολαμβάνει πλήρη ελευθερία. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αναγνωρίζουν ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, οι οποίες είναι συνυφασμένες με την ανθρώπινη φύση. Ωστόσο, αυτά τα δικαιώματα δεν είναι απόλυτα. Τα δικαιώματα των άλλων πρέπει επίσης να γίνονται σεβαστά, και μερικές φορές θα υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ δικαιωμάτων. Οι δημοκρατικές διαδικασίες βοηθάνε να δημιουργηθούν διεργασίες που διευκολύνουν την ελευθερία των ανθρώπων, αλλά θέτουν επίσης απαραίτητα όρια. Σε ένα μάθημα EDC/HRE, για παράδειγμα, πραγματοποιείται μια συζήτηση. Για να έχουν όλοι οι μαθητές την ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους, ο χρόνος ομιλίας είναι ελεγχόμενος, ίσως με αρκετά αυστηρό τρόπο. Για τον ίδιο λόγο, τίθενται περιορισμοί στον χρόνο ομιλίας στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις ή στις τηλεοπτικές εκπομπές.

Πολλοί κανόνες του κώδικα οδικής κυκλοφορίας περιορίζουν την ελευθερία μετακίνησής μας: όρια ταχύτητας στην πόλη, το να πρέπει να σταματάμε όταν τα φανάρια είναι κόκκινα, κ.λπ. Προφανώς οι κανόνες αυτοί υπάρχουν για να προστατεύουν τη ζωή και την υγεία των ανθρώπων.

Η δημοκρατία δίνει περισσότερη ελευθερία στους ανθρώπους, τόσο ως σύνολα όσο και ως άτομα, από οποιοδήποτε άλλο σύστημα διακυβέρνησης— υπό την προϋπόθεση πως η ελευθερία αυτή τίθεται εντός ενός πλαισίου τάξης, δηλαδή, σε ένα θεσμικό πλαίσιο, και εφαρμόζεται ως τέτοια. Για να λειτουργήσει καλά, η δημοκρατία βασίζεται σε ένα ισχυρό κράτος το οποίο ασκεί το κράτος δικαίου και επιτυγχάνει έναν αποδεκτό βαθμό διανεμητικής δικαιοσύνης. Ένα αδύναμο κράτος, ή αδύναμο κράτος δικαίου, σημαίνει πως η κυβέρνηση δεν είναι ικανή να εκτελέσει το συνταγματικό της πλαίσιο και τους νόμους.

1.2.4 Δυνατά σημεία και αδυναμίες

Σε γενικές γραμμές, οι διάφοροι τύποι δημοκρατίας μοιράζονται κάποια δυνατά σημεία αλλά και αδυναμίες συμπεριλαμβανομένων των παρακάτω.

α. Δυνατά σημεία των δημοκρατιών

- Η δημοκρατία παρέχει ένα πλαίσιο και τα μέσα για μια πολιτισμένη, μη-βίαιη επίλυση συγκρούσεων. Η δυναμική της σύγκρουσης και της πολυφωνίας υποστηρίζει τη λύση των προβλημάτων.
- Οι δημοκρατίες είναι «ισχυροί ειρηνιστές» – τόσο στις κοινωνίες τους όσο και στη διεθνή πολιτική.
- Η δημοκρατία είναι το μόνο σύστημα που διευκολύνει τις αλλαγές της πολιτικής ηγεσίας χωρίς να αλλάζει το σύστημα διακυβέρνησης.
- Οι δημοκρατίες είναι κοινότητες μάθησης που μπορούν να δεχτούν και να αντιμετωπίσουν ανθρώπινα

5. Υπάρχει ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα στο οποίο η αρχή του αφοπλισμού των πολιτών έχει τροποποιηθεί, συγκεκριμένα στις ΗΠΑ.

λάθη. Το κοινό καλό ορίζεται μέσα από διαπραγμάτευση και δεν επιβάλλεται από μια αυταρχική εξουσία.

- Τα ανθρώπινα δικαιώματα ενισχύουν τις δημοκρατίες παρέχοντας ένα κανονιστικό πλαίσιο για τις πολιτικές διεργασίες, που βασίζεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Με την επικύρωση συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, μια κυβέρνηση μπορεί να προβεί σε περαιτέρω «υποσχέσεις» προς τους πολίτες της, υποσχέσεις που διατηρούν προσωπικές ελευθερίες και άλλα δικαιώματα.

β. Προβλήματα και αδυναμίες

- Κόμματα και πολιτικοί έχουν την τάση να θυσιάζουν μακροπρόθεσμους στόχους για την εκλογική επιτυχία. Οι δημοκρατίες δημιουργούν κίνητρα για τη χάραξη κοντόφθαλμης πολιτικής, για παράδειγμα, σε βάρος του περιβάλλοντος ή των επόμενων γενεών (η λογική του "να ξεμπερδεύω κουτσά στραβά").
- Κυβέρνηση για τον λαό είναι κυβέρνηση εντός των ορίων του έθνους-κράτους. Διαρκώς αυξανόμενη παγκόσμια αλληλεξάρτηση, όπως σε οικονομικές και περιβαλλοντικές εξελίξεις, περιορίζει το πεδίο επιρροής της δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε ένα έθνος-κράτος.

1.2.5 Συμπεράσματα

Οι δημοκρατίες εξαρτώνται από τους πολίτες όσον αφορά τον βαθμό στον οποίο τα πλεονεκτήματα των δημοκρατιών ξεδιπλώνονται και οι αδυναμίες τους διατηρούνται υπό έλεγχο. Οι δημοκρατίες είναι απαιτητικά συστήματα, και εξαρτώνται από την ενεργή συμμετοχή και υποστήριξη των πολιτών τους— μια στάση ενημερωμένης και κριτικής αφοσίωσης. Όπως το έθεσε ο Winston Churchill (1947), «Η δημοκρατία είναι η χειρότερη μορφή διακυβέρνησης εκτός από όλες τις άλλες μορφές που έχουν δοκιμαστεί από καιρό σε καιρό».

Τόσο σε εδραιωμένα όσο και σε νεαρά δημοκρατικά κράτη, η EDC/HRE συμβάλλει αποφασιστικά στην πολιτική κουλτούρα στην οποία πρέπει να είναι ριζωμένες οι δημοκρατίες για να επιβιώσουν και αναπτυχθούν.

1.3 Δημοκρατική σχολική διοίκηση

1.3.1 Το σχολείο – μια μικρο-δημοκρατία;

Η EDC/HRE βασίζεται στις βασικές αρχές της διδασκαλίας *σχετικά, μέσω, και για* τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα στο σχολείο. Το σχολείο θεωρείται μια μικρο-κοινότητα, μια «εμβρυϊκή κοινωνία»⁶ που χαρακτηρίζεται από επίσημους κανονισμούς και διαδικασίες, διεργασίες λήψης αποφάσεων, και το πλέγμα των σχέσεων που επηρεάζει την ποιότητα της καθημερινής ζωής.

Πρέπει λοιπόν το σχολείο να εκλαμβάνεται ως μια μικρογραφία δημοκρατίας; Μια ματιά στη λίστα δείχνει πως τα σχολεία δεν είναι μικρά κράτη, στα οποία διεξάγονται εκλογές, οι εκπαιδευτικοί θεσπίζουν όπως οι κυβερνήσεις, οι διευθυντές μοιάζουν με προέδρους, κ.λπ. Ως εκ τούτου το ερώτημα μπορεί να απορριφθεί ως ρητορικό. Τι μπορούν να κάνουν τα σχολεία λοιπόν για την EDC/HRE?

1.3.2 Δημοκρατική σχολική διοίκηση: τέσσερις βασικοί τομείς, τρία κριτήρια προόδου

Η Elisabeth Bäckman και ο Bernard Trafford, διευθυντές στη Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο και συγγραφείς του εγχειριδίου του Συμβουλίου της Ευρώπης «Δημοκρατική σχολική διοίκηση»⁷ έχουν ερευνήσει αυτό το ερώτημα σε βάθος. Τα σχολεία, υποστηρίζουν, απαιτούν τόσο διαχείριση όσο και διοίκηση. Η διαχείριση του σχολείου είναι η διοίκηση του σχολείου – για παράδειγμα, η υλοποίηση των νομικών και οικονομικών απαιτήσεων, και του προγράμματος σπουδών. Η σχέση μεταξύ του διευθυντή και των μαθητών είναι ιεραρχική, βασισμένη στην καθοδήγηση και την τάξη. Η σχολική διοίκηση, από την άλλη πλευρά, αντανακλά τη δυναμική της κοινωνικής αλλαγής στη σύγχρονη κοινωνία. Τα σχολεία πρέπει να αλληλεπιδρούν με διάφορους εταίρους και ενδιαφερόμενα μέρη εκτός σχολείου, και να δίνουν απαντήσεις σε προβλήματα και προκλήσεις που δεν μπορούν να προβλεφθούν. Εδώ, όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων πρωτίστως των μαθητών, έχουν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο. Τα μέλη της κοινότητας αλληλεπιδρούν και διαπραγματεύονται, ασκούν πίεση, παίρνουν

6. Βλ. Dewey J. (2007), *The School and Society*, Cosimo, New York, σελ. 32.

7. Bäckman E. and Trafford B. (2007), *Democratic Governance of Schools*, Council of Europe, Strasbourg.

μαζί αποφάσεις. Κανείς εταίρος δεν έχει πλήρη έλεγχο πάνω στον άλλο.⁸

Οι Bäckman και Trafford προτείνουν τέσσερις βασικούς τομείς δημοκρατικής σχολικής διοίκησης:

- διοίκηση, ηγεσία και δημόσια λογοδοσία,
- εκπαίδευση με επίκεντρο τις αξίες,
- συνεργασία, επικοινωνία και συμμετοχή: ανταγωνιστικότητα και αυτοπροσδιορισμό του σχολείου,
- μαθητική πειθαρχία.

Οι Bäckman και Trafford εφαρμόζουν τρία κριτήρια, βασισμένα στις τρεις αρχές της EDC/HRE του Συμβουλίου της Ευρώπης, για τη μέτρηση της προόδου σε αυτούς τους βασικούς τομείς:

- δικαιώματα και υποχρεώσεις,
- ενεργή συμμετοχή,
- αξία στη διαφορετικότητα.

1.3.3 Διδάσκοντας τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσα από δημοκρατική σχολική διοίκηση

Οι Bäckman και Trafford παρέχουν μια λεπτομερή σειρά εργαλείων για να μπορούν τόσο να διδαχτούν όσο και να γίνουν βίωμα η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα σε ολόκληρο το σχολείο. Οι μαθητές βιώνουν τη δημοκρατική συμμετοχή στο σχολείο, αλλά τα σχολεία παραμένουν εκπαιδευτικά ιδρύματα, και δεν μετατρέπονται σε επίδοξα μίνι-κράτη, αν και είναι μίνι-κοινωνίες.

---

8. Bäckman E. and Trafford B. (2007), *Democratic Governance of Schools*, Council of Europe, Strasbourg, σελ. 9.

2. Τα δικαιώματα του παιδιού και το δικαίωμα στην εκπαίδευση⁹

Τα δικαιώματα του παιδιού προστατεύονται διεξοδικά από ένα ευρύ σύνολο από διεθνή και περιφερειακά όργανα που καλύπτουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, το ανθρωπιστικό και προσφυγικό δίκαιο. Τα παιδιά επωφελούνται από τα δικαιώματα που περιέχονται στο ευρύτερο διεθνές δίκαιο. Επιπλέον, έχει δημιουργηθεί ένας αριθμός εξειδικευμένων μέσων για να χορηγεί πρόσθετη προστασία στα παιδιά λόγω των ιδιαίτερα τρωτών σημείων τους και της σημασίας που αυτά έχουν για την κοινωνία στο σύνολό της για τη διασφάλιση της υγιούς ανάπτυξης και της ενεργού συμμετοχής των νέων μελών της.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου («η Σύμβαση») περιλαμβάνει πολλές διατάξεις για την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως για παράδειγμα το Πρωτόκολλο 1, Άρθρο 2, το «δικαίωμα στην εκπαίδευση». Ωστόσο, το κύριο πλαίσιο για τα δικαιώματα του παιδιού αποτελεί η Σύμβαση του 1989 των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC). Αυτή ήταν η πρώτη σύμβαση που αφορούσε ειδικά τα δικαιώματα του παιδιού και σηματοδότησε μια σημαντική στροφή στον τρόπο σκέψης προς μια «προσέγγιση βασισμένη στα δικαιώματα», η οποία καθιστά τις κυβερνήσεις νομικά υπεύθυνες για την αποτυχία να ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών. Η CRC δημιούργησε μια νέα αντίληψη για τα παιδιά ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων κατάλληλων για την ηλικία τους κι όχι ως ιδιοκτησία των γονέων τους ή ανήμπορους αποδέκτες φιλανθρωπίας.

Τα δικαιώματα του παιδιού καλύπτουν κάθε πτυχή της ζωής των παιδιών και των εφήβων και μπορούν να κατανεμηθούν στις παρακάτω κύριες κατηγορίες:

- δικαιώματα επιβίωσης: το δικαίωμα στη ζωή και την ικανοποίηση των βασικών αναγκών (για παράδειγμα, επαρκές επίπεδο διαβίωσης, στέγη, διατροφή, ιατρική περίθαλψη),
- δικαιώματα ανάπτυξης: δικαιώματα που επιτρέπουν στα παιδιά να εκμεταλλευτούν στο έπακρο τις δυνατότητές τους (για παράδειγμα εκπαίδευση, παιχνίδι και αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες, πρόσβαση σε πληροφορίες και ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας),
- δικαιώματα συμμετοχής: δικαιώματα που επιτρέπουν στα παιδιά και τους έφηβους να έχουν ενεργό ρόλο στις κοινότητές τους (για παράδειγμα, η ελευθερία να εκφράζουν τη γνώμη τους, να έχουν λόγο σε ζητήματα που αφορούν τη ζωή τους, να εντάσσονται σε ομάδες),
- δικαιώματα προστασίας: δικαιώματα που είναι απαραίτητα για την ασφάλεια των παιδιών και των εφήβων από κάθε μορφή κακοποίησης, εγκατάλειψης και εκμετάλλευσης (για παράδειγμα, ειδική μέριμνα για παιδιά πρόσφυγες και προστασία από τη συμμετοχή σε ένοπλες συγκρούσεις, την παιδική εργασία, τη σεξουαλική εκμετάλλευση, τα βασανιστήρια και τη χρήση ναρκωτικών).

Η εκπαίδευση θεωρείται τόσο ανθρώπινο δικαίωμα όσο και απαραίτητο μέσο για την επίτευξη άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ένα εκπαιδευτικό σύστημα που περιλαμβάνει μια προσέγγιση βασισμένη στα δικαιώματα θα είναι σε καλύτερη θέση να εκπληρώσει τη βασική αποστολή του για την εξασφάλιση υψηλής ποιότητας εκπαίδευσης για όλους.

Το Άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (UDHR) ορίζει:

- (1) Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη και βασική βαθμίδα της. Η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι υποχρεωτική. Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση πρέπει να εξασφαλίζεται για όλους. Η πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία πρέπει να είναι ανοικτή σε όλους, υπό ίσους όρους, ανάλογα με τις ικανότητες τους.
- (2) Η εκπαίδευση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρωπίνης προσωπικότητας και στην ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιακών ελευθεριών. Πρέπει να προάγει την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία ανάμεσα σε όλα τα έθνη και σε όλες τις φυλές και τις θρησκευτικές ομάδες, και να ευνοεί την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης.

9. Συγγραφέας: Felisa Tibbitts (2009). Remarks of Felisa Tibbitts, prepared for the Council of Europe's Evaluation Conference of the European Year of Citizenship through Education, 27-28 April 2006, Sinaia, Romania.

- (3) Οι γονείς έχουν, κατά προτεραιότητα, το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος της παιδείας που θα δοθεί στα παιδιά τους.

Ως επέκταση ορισμένων ιδεών που πρωτοεμφανίστηκαν στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το Άρθρο 28 της Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει την εκπαίδευση ως δικαίωμα και το Άρθρο 29 αναφέρει πως η εκπαίδευση πρέπει να βοηθάει το παιδί στην ανάπτυξη της «... προσωπικότητας του παιδιού και στην πληρέστερη δυνατή ανάπτυξη των χαρισμάτων του και των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων του».¹⁰

Τόσο η CRC όσο και η UDHR αναγνωρίζουν πως ένας από τους σκοπούς της εκπαίδευσης είναι η καλλιέργεια του σεβασμού για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Βέβαια, για να κατανοήσει κανείς πραγματικά και να προωθήσει τα ανθρώπινα δικαιώματα, πρέπει να τα βιώσει σε σχέση με τους άλλους. Αυτό σημαίνει πως δεν πρέπει κανείς μόνο να μαθαίνει σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά να ζει επίσης *μέσα* σε αυτά και *μέσω* αυτών. Έτσι μια εκπαιδευτική προσέγγιση που βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα (human rights-based approach, εφεξής HRBA) περιλαμβάνει την ευκαιρία να μάθει και να ασκήσει ο μαθητής στην τάξη τις αξίες και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα σχολεία που αντικατοπτρίζουν στην πράξη τα δικαιώματα του παιδιού επικεντρώνονται στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια των παιδιών.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση πρέπει να το ασκούν και να το απολαμβάνουν όλοι – ανεξάρτητα από προσωπικές ικανότητες, φυλή, εθνική καταγωγή, θρησκεία, υπηκοότητα, φύλο, σεξουαλικές προτιμήσεις, κοινωνική τάξη, ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο ταυτότητας. Επιπλέον, μια τέτοια εκπαίδευση - όπως ορίζεται από την CRC - πρέπει να είναι δομημένη κατά τρόπο που να σέβεται την αξιοπρέπεια και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα των μαθητών.

Μια βασική αρχή που έχει κεντρική σημασία τόσο για τα δικαιώματα του ανθρώπου όσο και για την HRBA είναι η αρχή της μη διάκρισης. Στον τομέα της εκπαίδευσης οι επιπτώσεις είναι πολλαπλές, συμπεριλαμβανομένης της ισότιμης πρόσβασης σε ποιοτική εκπαίδευση, με ιδιαίτερη προσοχή στις ευάλωτες ή περιθωριοποιημένες ομάδες.

Η πρωτοβουλία *Σχολεία Φιλικά προς το Παιδί* της UNESCO και η HRBA (εκπαιδευτική προσέγγιση που βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα) θέλουν να εφαρμόσουν τη CRC μέσα στην εκπαίδευση και μέσω αυτής. Για να μπορέσουμε να χρησιμοποιήσουμε την HRBA χρειάζεται να γνωρίζουμε περισσότερα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα του παιδιού, καθώς και τις επιπτώσεις στην εκπαιδευτική σκέψη, το σχεδιασμό και την αξιολόγηση. Μας αναγκάζει να θέσουμε ερωτήματα όπως:

- Ποιοι δεν λαμβάνουν εκπαίδευση; Πού βρίσκονται, και γιατί αποκλείονται;
- Ποιος πρέπει να κάνει τι για να προστατεύσει, προωθήσει και εκπληρώσει το δικαίωμα για εκπαίδευση;
- Ποιανού ικανότητα, και σε τι, χρειάζεται να αναπτυχθεί για να εξασφαλιστεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση;
- Ποιος πρέπει να κάνει τι για να εξασφαλιστεί αυτό το δικαίωμα και πως μπορούν συνεργασίες να βοηθήσουν σε αυτή τη διαδικασία;

Αρχή 1. Ρητές σχέσεις με τα δικαιώματα

Ερωτήματα για εμάς: Συνδέονται ρητά οι εκπαιδευτικές μας προσπάθειες με τα ανθρώπινα δικαιώματα; Περιλαμβάνουν αυτές οι προσπάθειες το πλήρες φάσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Τα ανθρώπινα δικαιώματα που έχουν διερευνηθεί σε βάθος συνδέονται με τις ανάγκες και τα ζητήματα στις κοινότητές μας, ή μπορούν να γίνουν τέτοιες συνδέσεις; Είμαστε πρόθυμοι να προχωρήσουμε πέρα από την προσωπική μας «ζώνη άνεσης» για να συνδέσουμε την εργασία μας με τις αξίες των ανθρωπίνων

10. Για το δικαίωμα στην εκπαίδευση γίνεται αναφορά σε πολυάριθμα κείμενα των Ηνωμένων Εθνών και σε άλλα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (Άρθρο 14) και της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Άρθρα 28 και 29). Άλλες βασικές διακηρύξεις, γενικές παρατηρήσεις και κείμενα έχουν κάνει εκτενείς αναφορές στο δικαίωμα στην εκπαίδευση, όπως η Παγκόσμια Διακήρυξη για την Εκπαίδευση για Όλους (World Declaration on Education for All) (Άρθρα I, III, IV, VI, VII), το Πλαίσιο Δράσης του Ντακάρ (Dakar Framework for Action), και η Εκπαίδευση για Όλους (Education for All).

δικαιωμάτων;

Αρχή 2. Λογοδοσία

Όσοι από εμάς είναι εκπρόσωποι της κυβέρνησης ή εργάζονται για το κράτος θεωρούμε τους εαυτούς μας υπεύθυνους για τη διασφάλιση της εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα; Με ποιους τρόπους είμαστε υπόλογοι; Πώς μπορούν τα παιδιά και οι κηδεμόνες τους να διασφαλίσουν τέτοιου είδους λογοδοσία;

Αρχή 3. Ενδυνάμωση και συμμετοχή

Ας σκεφτούμε για μια στιγμή εκείνους για τους οποίους αισθανόμαστε υπεύθυνοι όσον αφορά τη διασφάλιση της εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Έχουμε ενσωματώσει τις ιδέες όλων αυτών που επηρεάζονται από τις πολιτικές και τις δραστηριότητές μας; Ποιοι είναι απόντες κατά τη διάρκεια συνεδριάσεων λήψης αποφάσεων, και οι οποίοι έχουν συμφέροντα στην κουβέντα μας; Αν δεν βρίσκονται εδώ, ή δεν συμμετέχουν στις συζητήσεις, πώς μπορούμε να τους βάλουμε στην κουβέντα μας; Πώς μπορούμε να διευκολύνουμε τις απόψεις τους σχετικά με το πότε, πώς, ποιος και τι, σε σχέση με την εκπαίδευση για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα;

Αρχή 4. Απαγόρευση των διακρίσεων και προσοχή στις ευάλωτες ομάδες

Τέλος, και σε σχέση με το τελευταίο σημείο, ποιες είναι οι ομάδες που είναι λιγότερο πιθανό αυτή τη στιγμή να επωφεληθούν από εκπαιδευτικά μας προγράμματα, και πώς μπορούμε να βοηθήσουμε για να εξασφαλιστεί η συμμετοχή τους; Ακριβώς οι ομάδες των οποίων τα ανθρώπινα δικαιώματα καταπατούνται καθημερινά - οι περιθωριοποιημένοι, οι ευάλωτοι, όσοι υφίστανται διακρίσεις –είναι αυτοί που θα ωφεληθούν περισσότερο από τις εκπαιδευτικές μας προσπάθειες. Πώς μπορούμε να τους εντοπίσουμε, να τους προσεγγίσουμε, και να δημιουργήσουμε εκπαιδευτικά προγράμματα που να είναι πραγματικά σημαντικά γι' αυτούς;